Най-накрая се връщах в Пале – малката столица на една раждаща се държава, преоткривах добре познатата ограда над червеникавокафявото пасище и клатех крака, седейки на нея, спомняйки си за детството.

“Пале, планинска паланка на стръмните склонове на Яхорина, се е врязала дълбоко в паметта ми; почти всяко заможно семейство от Сараево имаше по едно селско семейство в Пале, което поколение след поколение носеше в града мляко, сирене, сметана и овче месо за печене. Веднъж годишно, обикновено за Великден, се отиваше при тях на село, на агнешко, печено на ръжен.”

Но това не беше обикновена покупко-продажба; с течение на времето тези семейства ни ставаха кумове, записвахме децата им в училище, намирахме им работа, водехме ги, ако трябва, в болница, отивахме на сватбите и погребенията им. Пристигаха обикновено рано сутрин, нерешително стояха с калните си ботуши във фоайето, с кофи мляко в ръце, и се стесняваха да влязат и изпият предложеното им кафе. Бяха ни много по-близки и от най-близките ни роднини, които не виждахме години наред. И сега това село – кой можеше и да сънува – по игра на случайността и съдбата, стана точка на глобуса, в която са вперени очите на целия свят.

Една стара вила в края на гъстата гора, с изглед към развълнувано море от треви, която преди Втората световна война била частна психиатрична клиника, в която през април 1941 година е подписана капитулацията на Югославската кралска войска, стана Президентство на Република Сръбска.

В нощта на двайсети срещу двайсет и първи февруари 1994 година, точно когато изтичаше ултиматумът на Обединените нации сърбите да изтеглят тежкото си въоръжение на двайсет километра от демаркационната линия, командирът на местното поделение над Сараево, един русокос великан, чийто имот се намира в непосредствена близост, нареди да се изпече вол на ръжен. Този обикновен босненски вол предизвика незапомнен интерес сред световните телевизионни мрежи.

Майорът, значи, нареди на Видиковац да се запалят три големи огъня като клади. Това място ми беше добре познато отпреди. На Видиковац идвахме и водехме момичетата, в които бяхме влюбени, и особено скъпи гости, за да им покажем града отгоре, от един съвсем различен, необикновен ъгъл. Да го гледаш така, означаваше да бъдеш и малко философ: големите грижи, които ни измъчваха долу в тази мозайка от сгради и улици, пресечена от бляскавата сабя на реката, ставаха дребни, почти незначителни. На това място беше поставен и телескоп, така че можехме да увеличаваме всяка подробност от собствения си живот през дните, когато нямаше мъгла и дим. А когато това сиво море залееше котловината, на Требевич все още блестеше слънце. Чудехме се как е възможно да се живее под този похлупак.

Тези три пламтящи факли сякаш показваха нечутата дързост и инат на воините от планините, които се бяха осмелили с тях да дразнят така и така раздразнените вече ескадрили от американски *Ф-16* и британски *хериъри*, които ревяха в нощта над главите ни, чакайки сигнал да изсипят смъртоносните си товари. Майорът и хората му желаеха да облекчат работата им, показвайки точно къде се намират.

Отнякъде, от нощната гора, през снега, се появи върволица от жени, облечени в черно, сякаш ей-сега излезли от

някоя антична драма. В ръце носеха току-що изпечени погачи и сол на подноси, пеейки по онзи тъжен планински начин, като вълчици, когато завият на месечина. Вече са изгубили най-близките си в тази война и сега и самите те са готови да принесат жертва. На ръжена се въртеше огромен вол, но рядко някой се приближаваше да яде от него. Хората в униформи, които го печаха, с бойните си ножове отрязваха по парче и го подаваха на върха на острието на другите, които се приближаваха.

Гледайки в небето, по което не се забелязваха звезди поради фойерверките искри от пламъците, се вслушвах в рева на самолета, който летеше съвсем ниско, и се питах дали и за какво мисли безименният американски пилот, докато гледа тези три неразумни огньове. Дали някога ще разбере, че този народ в планината даваше за самия себе си помен, съмнявайки се, че някой ще преживее, за да му направи, както е обичаят, след четирийсет дена панихида. Вероятно, и твърде млад, този пилот не знаеше нищо за обредното принасяне на жертва. Тук, на този огън, този вол се превръщаше в свещения бик Апис, от чиито рамене се търкулнала Европа. Това е онзи същият бик, който нахлу с рога в гражданското изкуство на двайсети век, благодарение на Пикасо, който отвори обора на биковете на Гоя в *Тавромахия*.

На ръжена в този момент се въртяха всички бикове от опушените стени на пещерата в Алтамира; разтърси се гранитният бик от Вавилон, който погалих в една изоставена прашна тухларна пет години преди тази война. Завъртяха се Рудоня и Яблан от Гръмеч, на Кочич, заедно с биковете от Памплона, които описва Хемингуей – цялата тази безкрайна върволица, от която безименният пилот е знаел, мо-

же би, само за *Тропота на стадата* от Зен Грей, изрева към небето, в което летяха каубои, яхнали бомби.

Интересно, много хора след това ме питаха какъв беше вкусът на печеното волско месо, а никой – какъв беше вкусът на смъртта върху небцата ни, докато чакахме да ни затрият.